

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію *Билиці Уляни Ярославівни*
“Концепт HUMAN BEING в англомовній компаративній фразеології”
(Івано-Франківськ, 2019), подану на здобуття наукового ступеня кандидата
філологічних наук зі спеціальності 10.02.04 – германські мови

Подання до захисту рецензованої кандидатської дисертації Уляни Билиці, виконаної в рамках панівної антропоцентричної парадигми сучасних мовознавчих студій, засвідчує новий етап у розвитку наших знань про Homo Lingualis. З погляду цієї парадигми опором для опонованої кандидатської дисертації слід вважати твердження, що компаративні ідіоми, які експлікують пізнання й оцінку людиною себе та свого місця у світі, є вагомим складником вербалізації концепту ЛЮДИНА. Компаративні фразеологізми – застигли “іконки”, які увиразнюють образно-оцінне бачення людиною себе та свого життєвого світу, отожд, через вивчення шляхів “омовнення” об’єктів та суб’єктів образних порівнянь дисертантка робить спробу проникнути у світ тих ментальних моделей, загальна сукупність яких утворює концепт HUMAN BEING.

Актуальність праці визначається її входженням у так звану “пізнавальну” програму в антропоцентричній парадигмі мовознавчих досліджень, представники якої зосереджуються на вивченні мовної картини світу як продукту людини або етносу, беручи за основу твердження, що “феномен світу, пізнаного через мову, постає для людини передусім таким, яким постає для неї мова”, а “людина тут виступає узагальненим суб’єктом, бо індивідуальні продукти пізнання дійсності через свідомість і мислення підтримуються колективними зусиллями, перевіряються, зрештою, колективним досвідом” [цит. за Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика. К. : Довіра, 2007. с.9]. Визначальним для дослідження ролі мови у пізнавальних процесах є розгляд її природи як когнітивного

інструменту, бо не що інше, як слово, є для свідомості найвиразнішим показником здійснення акту пізнання.

У праці Уляни Билиці увага зосереджена на “мистецтві” утворення металних одиниць на когнітивному рівні пізнання та способів їхнього втілення засобами мови. Вона опирається на переконання, що вагомим мовним рівнем, який репрезентує концепти, є фразеологічний, і антропоцентричні компаративні фразеологічні одиниці (АКФО) є одним із дієвих засобів впорядкування ментального лексикону в мозку людини і вагомим складником у системі мовних засобів, які об’єктивують концепт HUMAN BEING. На захист вноситься засадниче положення, що досліджуваний концепт як ключовий фрагмент концептуальної та мовної картин світу має дихотомічний характер організації, що зумовлено полярним характером сутності людини (с.23). Доведення цього постулату червоною ниткою проходить через усю працю, стає фактичною метою роботи і визначає концепцію методології та алгоритм методики дослідження.

2886 компаративних ФО англійської мови, виокремлені методом суцільної вибірки із 25 фундаментальних вітчизняних і зарубіжних лексикографічних джерел та верифіковані з використанням BNC та COCA, дають притомне уявлення про фонд компаративних фразеологізмів у сучасній англійській мові та слугують матеріалом дослідження процесів концептуалізації різних характеристик людини.

У ході дослідження дисертантка робить вагомий вклад у розбудову теоретичних засад когнітивної фразеології. Вона обґрунтовує вагомість дихотомічного підходу до вивчення структурної організації концепту ЛЮДИНА в межах лінгвоментального середовища, у якому відбувається взаємодія плану змісту та плану вираження англомовних компаративних одиниць, що забезпечує теоретичну значущість праці.

Поставивши амбіційну мету дослідити об'єктивіацію концепту HUMAN BEING одиницями компаративної фразеології англійської мови, дисертантка опирається, перш за все, на переконання, що процеси формування і розвитку англійськомовного лінгвоментального середовища невіддільні від процесів фразеологізації, потужним інструментом яких є порівняння. Складові та механізми фразеологізації (на матеріалі “людиномірної” компаративної фразеології) стають об'єктом дослідження, а принципи їхньої ідеографічної, лінгвокогнітивної та лінгвокультурної парметризації – предметом.

Першочергово дисертація спрямована на випрацювання концепції об'єктивіації концепту HUMAN BEING засобами АКФО і концепції методології дослідження з урахуванням дуалістичної природи характеристик об'єкта. Таке спрямування забезпечує наукову новизну дослідження, оскільки вперше обґрунтовано дихотомічний підхід до моделювання репрезентації складових досліджуваного концепту та встановлено особливості його об'єктивіації одиницями компаративної фразеології в сучасній англійській мові.

У першому розділі праці “Теоретичні та методологічні засади дослідження концепту HUMAN BEING в англійській компаративній фразеології (С.28 – 81) робляться вагомі кроки до досягнення мети, а саме:

а) обґрунтовуються основні теоретичні постулати, які лягли в основу вивчення принципів організації концепту HUMAN BEING і встановлення ролі його вербалізаторів – антропоцентричних компаративних фразеологізмів, у процесах формування мовної картини світу носіїв англійської мови;

б) дається тлумачення дихотомічного принципу організації моделі концепту HUMAN BEING і встановлюється її зв'язок із концептуальною структурою самого об'єкта дослідження;

в) розкривається сутність основних одиниць метамови дисертації, як-от, концепт, дихотомічний концепт, макро/гіпер/гіпо- концепт, компаративно-фразеологічна одиниця, компаративно-фразеологічне макрополе.

г) розглядаються взаємодетерміновані механізми організації досліджуваного макроконцепту у вигляді двох опозиційних гіперконцептів: OUTER HUMAN BEING та INNER HUMAN BEING, які представлені низкою власне концептів, вербалізованих відповідними фразеосемантичними полями, та дихотомічних гіпоконцептів, виражених фразеосинонімічними рядами;

г) встановлюються системні параметри дослідження концепту HUMAN BEING та описується комплексний підхід з використанням низки загальнонаукових та спеціальних мовознавчих методів, який забезпечив всебічність розгляду об'єкта.

Усе перелічене вище дозволило дисертантці сказати **нове слово** про глибинні ментальні процеси структуризації компаративних “людиномірних” фразеологічних одиниць в англійській мові й запропонувати авторську комбінацію методів та прийомів наукового аналізу, підпорядкованого меті лінгвокультурної інтерпретації базових когнітивних механізмів.

У другому розділі “Складники концепту HUMAN BEING крізь призму семантики компаративних фразеологічних одиниць” (С.82 – 117) поставлено та успішно вирішено завдання розглянути сутність досліджуваного концепту шляхом аналізу мотиваційної основи його компаративно-фразеологічних номінацій. Дисертантка опирається на переконання, що понятійний складник концептів становить когнітивну базу для формування сигніфікативного компонента фразеологічного значення, а його асоціативно-образний та оцінний складники слугують когнітивною основою розвитку конотативних компонентів у семантичній структурі компаративних фразеологізмів, які безпосередньо пов'язані з лінгвокультурною свідомістю народу.

Аналізуючи асоціативно-образний складник (§ 2.1.), У. Билиця звертається до аналізу “образних символів”, які тлумачить як суб’єкти порівняння, котрі у фразеологізмі втрачають зв’язок з референтною концептосферою і переходять в антропоморфну. Попри те, що опонент має застереження стосовно терміну “образний символ”, про що буде сказано далі, представлений у першій частині другого розділу аналіз образної основи фразеологізмів та їхньої національно-культурної своєрідності, який здійснено крізь призму культурних кодів, належить до вагомих здобутків дисертантки. Цей аналіз дозволив встановити, що найпродуктивнішими при переході в антропоморфну сферу виявився зооморфний код (майже третина всіх розглянутих одиниць – 28,6%).

Розглядаючи оцінний складник у структурі компаративних фразеологізмів (§ 2.2.), дисертантка постулює, що позитивна, негативна, нейтральна чи амбівалентна оцінка може бути експлікована різними компонентами у складі антропоцентричних компаративних фразеологізмів: об’єктом порівняння, суб’єктом порівняння чи їх поєднанням. Проведений аналіз корпусу підтверджує відомий психологам, когнітивістам і мовознавцям факт, що все негативне концептуалізується людською свідомістю детальніше і глибше й актуалізується в мові більшою кількістю номінацій – 50% всіх проаналізованих фразеологізмів мають негативну оцінність.

Далі дисертантка звертається до розгляду мотиваційної основи досліджуваного концепту крізь призму універсального, специфічного та унікального. На думку опонента йдеться не про окремий “національно-культурний складник концепту HUMAN BEING” (назва § 2.3), а про національно-культурну маркованість асоціативно-образного та оцінного складників. У. Билиця виявляє універсальні та унікальні асоціації та оцінки шляхом докладного семантичного аналізу компонентів АКФО.

У дисертації не залишено поза увагою такий важливий антропоморфний параметр як гендер (§ 2.4.). Дисертанка розглядає гендерну маркованість АКФО в плані вираження (гендерні маркери) і в плані змісту (гендерна референтність, імплікована семантикою окремих компонентів) і виявляє тенденцію до андроцентричності та гендерної стереотипізації. Фактичний матеріал підтверджує, що чимала кількість гендерних стереотипів у АКФО відображає дещо архаїчні оцінки ролі чоловіків та жінок. Сучасні дослідження у галузі гендерної лінгвістики (див., до прикладу, докторську дисертацію А. А. Марчишиної “Гендерна ідентичність в англомовному постмодерністському дискурсі: соціокультурний та лінгвопоетичний аспекти”. Одеса, 2018) засвідчують зміни стереотипних уявлень про нормативність статі та толерантне ставлення англомовної спільноти до свободи особистого вибору гендерної ідентичності. Не виключено, що це знайде відображення в усталених компаративних одиницях.

У третьому розділі “Ідеографічний, лінгвокогнітивний та лінгвокультурний аналіз одиниць компаративної фразеології на позначення концепту HUMAN BEING” (С.118 – 181) представлено результати докладного аналізу компаративно-фразеологічних номінацій двох, виокремлених у першому розділі, гіперконцептів: OUTER та INNER HUMAN BEING (див. Рис.1.1.). Опонент повністю погоджується із запропонованим дисертанткою структуруванням названих гіпоконцептів та виокремленню в них власне концептів, кожен з яких стає окремим об’єктом розгляду. В ході аналізу фразеосемантичних полів, які об’єктивують зовнішні та внутрішні характеристики людини, Уляна Билиця робить низку мікровідкриттів, зокрема:

- а) встановлює дихотомічні опозиції, які є визначальними для кожного концепту, та аналізує їхню об’єктивацію засобами АКФО. Загалом

виокремлено 45 опозицій для “людини внутрішньої” та 29 для “людини зовнішньої”;

- б) визначає типи лінгвокультурних кодів для кожного концепту та їхнє частотне співвідношення;
- в) характеризує кожен концепт з погляду оцінної складової та встановлює відсоткове співвідношення типів оцінності в АКФО, що вербалізують ці концепти.

На думку опонента, цей розділ дисертації є найвагомим, оскільки дозволяє чітко побачити, як носії англійської мови втілюють себе у “фразеологічно-компаративній картині”. Вже сам спектр виокремлених дихотомічних опозицій у рамках кожного гіперконцепту дає притомне уявлення про “зовнішні” та “внутрішні” характеристики, які є вагомими для носіїв англійської мови і, мабуть, не лише англійської. Підрахунок показав, що гіперконцепт, пов’язаний з внутрішнім світом людини, вербалізується значно більшою кількістю АКФО (61%) і домінувальною серед них є дихотомічна опозиція CHEERFUL, HAPPY – SAD, UNHAPPY. А гіперконцепт, пов’язаний із зовнішніми характеристиками людини (39% АКФО), виявляє найбільшу щільність об’єктивації дихотомічної опозиції BEAUTIFUL – UNBEAUTIFUL. Отож, в компаративному фразеологічному фонді англійської мови домінують такі людські цінності як радість, щастя і врода, хоча гіпотетично можна припустити, що в загальному фонді фразеологічних одиниць більше відображення знаходять цінності, пов’язані з соціальною іпостассю людини.

Промовистим є також мікровідкриття, що у згаданих найвагомимих для кожного гіперконцепту дихотомічних опозиціях, провідну роль відіграє зооморфний код. Знову ж таки гіпотетично можна допустити, що в сучасному “технізованому світі” може відбуватися зсув у бік артефактних кодів.

Таким чином у дисертації переконливо доведено онтологічний зв’язок між вербальним рівнем, що актуалізує категорію “лінгвального”, і

когнітивним рівнем, що актуалізує категорію “ментального”, та описано процеси організації складових на кожному рівні. Теоретично обґрунтовано та виразно проілюстровано найвагоміші для рецензованого дослідження положення, які розкривають бачення дисертанткою арсеналу механізмів творення АКФО. Зокрема, не викликає сумнівів положення про зв'язок різних когнітивних моделей, які є проявом ментальних процесів категоризації, концептуалізації та порівняння, й лінгвального аранжування цих моделей, яке характеризується, з одного боку, універсальністю, а з іншого, – специфічністю чи навіть унікальністю в кожній лінгвокультурі.

Таким чином, опонована дисертація повністю відповідає очікуванням, які характеризують працю кандидатського рівня, у тому сенсі, що дисертантка успішно вирішує одне з питань розгляду концептів як ідеальних абстрактних одиниць, якими оперує людина в процесах мислення, і які відображають зміст досвіду і пізнання нею навколишнього світу та себе у ньому. Поглиблено наше знання про компаративно-фразеологічну складову концепту HUMAN BEING в англійській мові через ідентифікацію дихотомічних параметрів їхньої структурованості. Обраний підхід до аналізу матеріалу чітко втілює методологічні пріоритети дослідниці, а текст праці засвідчує їхнє послідовне дотримання.

Окремо слід відзначити практичну значущість праці, яка виражається, перш за все, в укладанні англо-українського словника компаративних фразеологічних одиниць на позначення HUMAN BEING, у якому за гніздовим принципом (кожне гніздо репрезентує один концепт) описано всі 2886 проаналізованих компаративних фразеологізмів. Словник може бути використаний у навчальному процесі та в інших наукових дослідженнях, зокрема зіставних.

Наголошуючи на теоретичному і практичному значенні дисертації, хочу зупинитися на дискусійних питаннях, які, на мою думку, треба з'ясувати на захисті та в подальших дослідженнях дисертантки.

По-перше, в роботі недиференційовано вживаються терміни на позначення таких загальнонаукових понять як *напря́м*, *підхі́д* і *парадигма*. Всі три терміни вживаються для опису антропоцентризму: антропоцентрична *парадигма* (с.17), антропоцентричний *напря́м* у мовознавстві (с.22), антропоцентричний *підхі́д* до об'єкта аналізу (там само). На думку опонента слід чітко виокремлювати: 1) **антропоцентричну парадигму мовознавчих студій** як особливий формат наукових досліджень, котрий а) відображає ідеологію досліджень, б) визначає шляхи формування та впорядкування знань і програми досліджень, в) встановлює критерії оцінювання та інтерпретацію результатів досліджень, 2) **напрями досліджень** як різні сфери досліджень групи науковців, які спрямовані на вирішення вагомих завдань стосовно одного об'єкта, але ґрунтуються на різних доктринах та концептуальних засадах. У цьому сенсі “напря́м” може розглядатися як синонім “програми”, а дисертацію, як уже зазначалося, відносимо до пізнавальної програми в рамках антропоцентричної парадигми; 3) **підходи** як сукупності різних механізмів пізнання, які характерні для конкретної програми в науці, як-от, домінуювальним для пізнавальної програми в антропоцентричній парадигмі вважаємо когнітивний *підхі́д*.

По-друге, не можу погодитись з одним із ключових термінів метамови дисертації – *образний символ*. Цей термін використовується на позначення мотиваційної основи образності порівняння, яку забезпечує суб'єкт порівняння. Початково У. Билиця пропонує термін *образ-еталон*, який на мою думку, є вдалішим (с.56), однак у подальшому тексті оперує терміном *образний символ*, не даючи його визначення. На думку опонента, йдеться про “підставу” мовного знака (*ground* у термінології Чарльза Пірса), тобто ту

ознаку суб'єкта порівняння, яка забезпечує його культурну інтерпретацію. Можна було б говорити про "образну підставу", але не про "символ", оскільки тлумачення останнього ані в семіотиці, ані в мовознавстві не вписується в контекст дослідження.

По-третє, у зв'язку з попереднім міркуванням, виникає два запитання, які стосуються мотиваційної основи порівняння у компаративних фразеологізмах, і на які немає чітких відповідей в роботі:

1) чи було виявлено динаміку змін у лінгвокультурному кодуванні АКФО, і, якщо так, то чим вони пояснюються?

2) чи такі механізми зміни семантичної структури компонентів АКФО як метафоризація, гіперболізація тощо відносимо до лексико-семантичного рівня розгляду суб'єктів порівняння чи до стилістичного?

По-четверте, попри те, що одним із завдань дослідження є провести корпусний аналіз використання/невикористання АКФО в сучасній англійській мові, результати цього аналізу представлені лише у вигляді кількісних показників. Видається, що корпусний аналіз дозволяє розширити дослідне поле, як-от, виявити уже згадувану динаміку змін у лінгвокультурному кодуванні, а також преференції мовців у вживанні АКФО в різних функціональних стилях. Окрім того, низку положень, які стосуються фразеосинонімічних опозицій увиразнили б приклади з корпусу.

Міркування, які стосуються дискусійних моментів, не заперечують концепції та методології дослідження, не знижують його загальної високої оцінки та не піддають сумніву вірогідності результатів. Обсяг опрацьованого матеріалу є достатнім для забезпечення переконливості висновків, а обсяг списку теоретичних джерел (345 позицій) засвідчує всебічне ознайомлення дисертантки з науковими здобутками попередників.

Дисертація Уляни Ярославівни Билиці є концептуально завершеною працею в галузі сучасних когнітивних студій. Вона є зрілим дослідженням, у

якому здобуто нові результати, котрі допомагають глибше проникнути у такий вагомий постулат антропоцентризму: “Не слово при людині, щоб бути словом, а людина при слові, – щоб бути людиною” (Андрій Содомора).

Автореферат, та 13 наукових публікацій (6 – у фахових виданнях України, 5 – у інших виданнях, 2 – у зарубіжних виданнях) повністю розкривають основні здобутки дисертації. Усі публікації є одноосібні.

На підставі докладного ознайомлення з дисертацією, авторефератом та основними публікаціями вважаю, що праця **“Концепт HUMAN BEING в англomовній компаративній фразеології”** відповідає чинним вимогам МОН України та Постанові КМУ № 567 “Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів” від 24.07.2013 зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015, № 1159 від 30.12.2015 та № 567 від 27.07.2016 щодо кандидатських дисертацій, а її автор, **Билиця Уляна Ярославівна, заслуговує** на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.04 – германські мови.

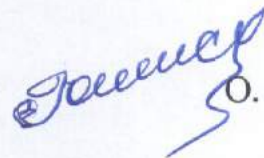
Доктор філологічних наук,
професор, професор кафедри перекладознавства і
контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура
Львівського національного університету імені Івана Франка

Н. Андрейчук

Підпис Андрейчук Н.І. підтверджую

Вчений секретар
Львівського національного університету
імені Івана Франка

О. Грабовецька